

crkva u svijetu

PRINOSI

DON MIHOVIO PAVLINOVIĆ — HRVATSKI PREPORODITELJ I POLITIČAR*

Benedikta Zelić-Bučan

I.

Stjecajem povijesnih okolnosti Dalmacija je do kraja XVIII. st. bila pod političkom vlasti Mletačke republike, a nakon kratkotrajne francuske vladavine pod Napoleonom, odlukom Bečkog kongresa 1815. god. dolazi u okvir Habsburške monarhije. Time ona dolazi pod vlast hrvatskog kralja, ali ne i u okvir hrvatske države, jer nije bila upravno-politički pridružena Kraljevini Hrvatskoj, nego je ostala kao jedna od pokrajina austrijskog dijela Habsburške monarhije.

Austrijska uprava zavela je u Dalmaciji glomaznu administraciju. Štoviše, brojni činovnici dolaze tada iz sjevernih talijanskih pokrajina Lombardije i Venecije, tada također pod austrijskom vlasti, pa oni unose u Dalmaciju talijanski jezik i kulturu. To je i bio jedan od razloga da je i austrijska uprava zadržala kao službeni talijanski jezik, kojim se prije služila i francuska administracija. Talijanski jezik je bio nastavni i u sve brojnijim domaćim osnovnim i srednjim školama u kojima se

* 18. svibnja 1977. navršilo se 90 godina od smrti istaknutog hrvatskog kulturnog djelatnika i političara, narodnog preporoditelja u Južnoj Hrvatskoj, svećenika don Mihovila Pavlinovića. Tim povodom je podgorski župnik don Ante Klarić upriličio u Pavlinovićevoj rodnoj Podgori 11. prosinca 1977. svečanu komemoraciju. Uz koncelebriranu misu koju je predvodio splitski nadbiskup dr. Frane Franić, pjesme i recitacije, župnikov pozdravni govor i brzozjavne pozdrave Pavlinovićevih poštovalaca iz zemlje i inozemstva te nadbiskupovu riječ — održana su i dva predavanja o svećeničkom liku i djelu Mihovila Pavlinovića. Harni organizatoru i sudionicima ove drage komemoracije, donosimo oba predavanja, da bismo tako našim čitateljima predstavili svijetli lik gotovo zaboravljenog neumornog vjerskog i narodnog djelatnika.

(UREDNIŠTVO)

izobražavao domaći obrtnički i činovnički kadar, dočim za viša činovnička zvanja i slobodne profesije domaći đaci odlaze na studije na talijanska sveučilišta. Na taj način talijanski jezik u Dalmaciji nije više samo jezik malobrojnih stranaca kao za mletačke vladavine, nego to postaje i jezik domaće inteligencije i uopće građanskog sloja, te se počeo smatrati višim, »gospodskim« jezikom.

Zbog te specifične situacije, preporodni pokret u Dalmaciji, koji se ovdje razbuktao tek u drugoj polovini XIX. st., istaknuo je u prvi plan borbu za ponarođivanje javnog života uvođenjem hrvatskog narodnog jezika u škole i urede kao uredovnog i nastavnog jezika, dočim je osnovni politički cilj pokreta bio upravno-političko sjedinjenje Dalmacije sa sjevernom Hrvatskom.

Najmarkantnija ličnost hrvatskog narodnog preporoda u Dalmaciji bio je bez sumnje don Mihovil Pavlinović. Rođen 1831. god. u Podgori u težačkoj obitelji, u kojoj je iste godine umro ugledni svećenik, arhiđakon Ivan Pavlinović, bio je određen za svećenički stalež, pa su ga roditelji dali u školu. Trogodišnju osnovnu školu s talijanskim nastavnim jezikom pohađao je mali Miho u obližnjoj Makarskoj. Iako bistar dječak, zaostajao je u prvo vrijeme za svojim gradskim drugovima zbog nepoznavanja talijanskog jezika, pa je za kaznu sjedio u »magarećoj klupi«. Stariji Pavlinovićevi biografi zabilježili su, da je već to prvo poniženje potaklo u ponosnu dječaku odluku, da će kad odraste pribaviti svojem materinskom jeziku onu čast koja mu u vlastitoj domovini pripada.

Burne 1848. god. nalazio se je Pavlinović u splitskom sjemeništu. I do Dalmacije su dopirali glasovi o zbivanjima u Monarhiji i u Zagrebu i našli su živa odjeka u mladim dušama splitskih sjemeništaraca, kojima je kolovođa bio Pavlinović. Ni Bachov apsolutizam nije mogao slomiti njihov rodoljubni zanos. Pavlinović tada okuplja oko sebe u splitskom sjemeništu grupu nepokolebivih drugova u družbu »Ne boj se!« pod geslom »Bog i narod«. Geslo i naziv družine kazuje dovoljno kakav je duh vladao među njezinim članovima. Taj neustrašivi rodoljubni duh prenijeli su članovi družbe u zadarsko bogoslovno sjemenište gdje su nastavili bogoslovne nauke. Malo poslije je i u Makarskoj među mladim franjevcima osnovao sličnu družinu kao onu u Splitu, a pod geslom »Sve za Boga i za domovinu«. Iz tih đaćkih i studentskih družina izišli su mnogi zaslužni i poznati narodnjaci kao Natko Nodilo, Luka Botić, Gabro Puratić i dr.

Godine Bachova apsolutizma u kojima je bila onemogućena svaka politička djelatnost Pavlinović upotrebljava da se pripremi za svoju buduću misiju, kad za to dođu pogodnije prilike. U to vrijeme on mnogo uči, osobito hrvatsku i slavensku povijest, vježba se u književnim sastavima na hrvatskom jeziku, i u govorništvo. Poduzima i nekoliko putovanja po Hrvatskoj, Italiji i Austriji da upozna druge ljude i krajeve. Tada je u Beču prvi put sreo i upoznao biskupa Strossmayera, koji mu je do kraja života ostao odan prijatelj. Iz njegove prepiske s drugovima iz bogoslovije, osobito s Vežićem i Nodilom, razabire se kako je on i svoje drugove pripremao i bodrio da ustraju i da se savjesno pripravljaju za zadaću narodnih preporoditelja. Sokoli ih nekā se ne plaše malog broja,

jer se »umna snaga na oke ne miri«, a »dva pouzdana druga mogu se popeti gdi cila vojska ne bi uspila«.

U isto vrijeme, kao mladi župnik u svojoj rodnoj Podgori, u malom vježba zadaću koju će poslije vršiti u okvirima Dalmacije, a ponekad i čitave Hrvatske. On je u svojoj župi bio ne samo župnik nego glavar, sudac i učitelj. Privikavao je svoje župljane na neku vrstu samoupravljanja razvijajući u njima svijest odgovornosti za javne poslove, jer je selo kao prva i temeljna jedinica države, država u malome. Tako pripravljen i s grupom pouzdanih drugova dočekao je promjenu političke situacije i u novim okolnostima razvio mnogostrukku kulturno-preporodnu i političku djelatnost.

II.

Kada je srušen Bachov apsolutizam, a Listopadskom diplomom 1860. god. car i kralj Franjo Josip I. vratilo svojim narodima ustav, trebale su i pojedine pokrajine austrijskog dijela Monarhije dobiti svoje pokrajinske sabore. To je bila prilika da se i u Dalmaciji otpočne otvorena politička djelatnost. Kralj je stavio u zadatak prvog zasjedanja dalmatinskog pokrajinskog sabora koji se imao sastati u proljeće 1861. god. da izabere iz svoje sredine delegate koji će s delegacijom hrvatskog državnog sabora u Zagrebu raspravljati o uvjetima i načinu sjedinjenja Dalmacije s Banskom Hrvatskom. To je podijelilo javno mnijenje u Dalmaciji u dva tabora, u pristaše i protivnike sjedinjenja. Tako u Dalmaciji nastaju prve dvije političke stranke, tzv. *aneksionisti* (od aneksija = pridruženje) ili narodnjaci, koji su bili za sjedinjenje, te *autonomaši* (od autonomija), koji su bili protivnici sjedinjenja, a za tobožnji autonoman položaj Dalmacije u okviru austrijskog dijela Monarhije.

Pretežna većina pučanstva Dalmacije bili su Hrvati. Od oko 400.000 stanovnika bilo je početkom druge polovice XIX. st. u Dalmaciji oko 15.000 Talijana, koji su ovamo doselili uglavnom za vrijeme francuske i austrijske okupacije. Oni su zauzeli sva utjecajna mjesta u upravi, sudstvu i školstvu, pa i u Crkvi, a u njihovim rukama su bile i glavne pozicije skromne dalmatinske privrede, zbog čega je njihov utjecaj na siromašne pučke mase u gradovima i varošicama bio velik. Svi su oni bili protiv sjedinjenja s Hrvatskom, jer su se bojali da će u sjedinjenoj Hrvatskoj izgubiti svoj dominantan društveno-gospodarski položaj. Uz njih su, što iz neznanja, a još više iz oportunitizma pristajali i mnogi dalmatinski Hrvati u kojima je tuđinski jezik zatomio narodni hrvatski osjećaj.

Predizborna borba je bila vrlo živa. Autonomaši su svoje političke ideje propagirali u listu *La voce dalmatica* a aneksionisti u brojnim brošurama na talijanskom i hrvatskom jeziku. No sve je to bilo namijenjeno građanskom sloju. Nepismene i neupućene hrvatske seljake trebalo je upućivati živom riječju. Zato Pavlinović zajedno s nekolicinom svojih drugova svećenika i fratara, kako je sam poslije zabilježio, »u ciđ zime krenuše kroz krajine da bude narod, da se spravlja na sabor i sdruženje«. Iako je sam vladar na zahtjev Hrvatske banske konferencije stavio u dnevni red dalmatinskog sabora izbor delegata za raspravljanje o sjedinjenju s Hrvatskom, centralista ministar Schmerling napravio je takav

izborni red za dalmatinski sabor po kojem je bilo unaprijed sigurno da aneksionisti neće dobiti većinu. Talijanizirani gradovi su u raznim izbornim kurijama birali 21 a sve seoske općine zajedno 20 zastupnika. Posljedica takva izbornog reda bila je da su u tom prvom saboru autonomnaši imali dvotrećinsku većinu, pa je ta protuhrvatska većina odbila prijedlog da uopće raspravlja o združenju. Trebalo je da prođe punih deset godina uporne političke borbe i marljivog preporoditeljskog rada da tek 1870. god. narodnjaci dobiju većinu u dalmatinskom saboru. No tada je bila već izvršena politička reorganizacija Habsburške monarhije u dvojni Austro-ugarsku monarhiju, pri čemu je Banska Hrvatska ostala u ugarskom, a Dalmacija u austrijskom dijelu države. Združenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom postalo je samim tim praktički neizvedivo, jer bi se premještanjem Dalmacije iz austrijskog u ugarski dio poremetila ravnoteža u državi. Kako je sklapanjem hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. g. Hrvatska dovedena u neravnopravan položaj prema Ugarskoj, i neki narodnjački prvaci su, bojeći se utjecaja Mađžara, preferirali zajednicu s Austrijom sve dok traje dvojni sustav. Pavlinović se, naprotiv, nikada nije prestajao boriti za taj krajnji politički cilj, za sjedinjenje. Koliko god je bilo malo izgleda u stvarni uspjeh te borbe, on se neumorno borio da svoje stranačke drugove privoli da u saborskim adresama na vladara istaknu i zahtjev za sjedinjenje Dalmacije s Banskom Hrvatskom u jedinstvenu hrvatsku državu.

III.

Onemogućeni tako praktički u borbi za sjedinjenje, narodnjaci su se jačim žarom upustili u borbu za pohrvaćivanje svega javnog života u pokrajini uvođenjem hrvatskog jezika kao nastavnog i uredovnog u škole i urede, te u borbu za pridobivanje općinskih uprava. Bila je to dugotrajna i zamorna borba u kojoj se napredovalo korak po korak, ponekad uz cijenu kompromisa. U tim borbama istakli su se diljem Dalmacije mnogi zaslužni narodnjaci. Pavlinović tu prednjači svojim uprav apostolskim žarom i ljubavi za hrvatski jezik. On je već na drugoj sjednici prvog zasjedanja dalmatinskog sabora, na opće snebivanje autonomnaša, prvi i jedini progovorio hrvatski te podnio prijedlog da hrvatski bude uz talijanski poslovni jezik sabora. Kako je preporoditeljski rad napredovao, živo se zalagao da jedino hrvatski jezik bude službeni poslovni jezik i sabora i svega javnog života.

Mnogi su dalmatinski narodnjaci, i sami odgojeni u talijanskim školama, međusobno radije saobraćali talijanski, dapače i u saboru govorili talijanski. Pavlinović je upotrebljavao sav svoj utjecaj da ih poticanjem, bodrenjem i prijekorima ponuka da u saboru govore hrvatski; tražio je dapače da se kod kandidiranja za zastupnike na to i pismeno obavežu. On sam je uvijek i na svakom mjestu govorio i pisao samo hrvatski. Štoviše, s njime je i svaki njegov subesjednik morao govoriti hrvatski, »makar bio i Puljiz«, kako je duhovito zapisao urednik *Narodnog lista* don Jure Biankini.

Zbog specifičnih prilika potalijančenja javnog života u dalmatinskim gradovima kroz talijanske škole, bili su aneksionisti prisiljeni da svoj stranački list pokrenu na talijanskom jeziku. To je bio *Il Nazionale* (*Narod-*

njak), koji je počeo izlaziti 1. III. 1862. god. No uza nj je odmah pokrenut i na hrvatskom jeziku manji prilog *Narodni list*. Od prvog broja *Narodnog lista* Pavlinović je bio njegov stalni suradnik, izlažući u poduljim člancima sustavno i temeljito osnovne probleme ondašnjeg društvenog i političkog života. Makar je *Il Nazionale* odigrao značajnu ulogu u političkom životu Dalmacije i makar je i sam Pavlinović doprinio mnoge materijalne žrtve da se list financijski održi, ipak je zajedno s urednikom Biankinijem uporno i sustavno radio na tome da se mali hrvatski prilog najprije opsegom izjednači s talijanskim, a potom da preraste talijanski dio i napokon da taj talijanski dio, taj »mulac«, kako su ga on i Biankini nazivali, sasvim otpadne i ostane jedini hrvatski *Narodni list* kao jedini organ stranke.

Pavlinović se dosta uspješno bavio i književnim radom u užem smislu (spjev *Ognjišar*, pjesničke poslanice). Isticao se jasnim i jezgrovitim stilom, pa je u starijoj hrvatskoj književnosti bio cijenjen kao dobar stilist. Uz to je godinama marljivo sakupljao narodno blago: pjesme i riječi. God. 1868. poslao je Jugoslavenskoj Akademiji za njezin *Rječnik* veliku zbirku riječi koje je pribilježio kroz petnaestak godina u kraju između Cetine i Neretve. No ta vrsta njegove djelatnosti zaslužuje poseban stručan prikaz i ne ulazi u okvir ovog članka.

IV.

Hrvatski preporoditelji u Dalmaciji započeli su svoju organiziranu političku djelatnost na paradoksalan način, kao i, nekoliko desetljeća prije, njihove preteče u sjevernoj Hrvatskoj, zatajivanjem vlastitog narodnog hrvatskog imena. Razlika je samo u tome što su ranije Ilirci nastupili pod tuđim imenom: ilirskim, a dalmatinski preporoditelji pod općim i zajedničkim etničkim imenom: slovinским.

Dugo je u historiografiji vladalo uvjerenje da je tome uzrok činjenica što u početku narodnog preporoda ni u samih preporoditelja, uključivši i Pavlinovića, nije navodno bila još razvijena hrvatska narodna svijest. No njihovi publicistički radovi, objavljivani prije pokretanja *Narodnog lista*, osobito oni objavljivani u *Pozoru*, pokazuju međutim da su oni i te kako bili svjesni svog hrvatskog narodnog imena i da su se njime obilato služili. (Sravni o tome raspravicu: *Pogledi na nacionalno pitanje u Dalmaciji 1860/61. god.*, Marulić, br. 4, Zagreb, 1973.) Ipak, osnivanjem stranke i pokretanjem njezina glasila odlučili su se svijesno na zatajivanje hrvatskog imena iz više političkih razloga, među kojima je bio najjači pritisak centralističke Schmerlingove vlade, koja je potiskivanjem hrvatske misli i imena u Dalmaciji željela prepriječiti ostvarenje političkog cilja pokreta: združenje Dalmacije s Hrvatskom. No kada je Vlada nakon rata s Italijom 1866. g. (bitka pod Visom!), u kojem je došla do izražaja talijanska iredenta, shvatila kako je opasno podupiranje talijanaša u Dalmaciji, popušta i njezin pritisak na Narodnu stranku. Uz to pojačana i ustrajna, javna i tajna, djelatnost srpske nacionalne propagande u Dalmaciji dovodi Pavlinovića do uvjerenja, da je slovinstvo ne samo romantičarska i bezživotna ideja, nego je ono u danim okolnostima za Hrvate u Dalmaciji štetno, jer uspavljuje njihovu istinsku narodnu svijest, pa

se on prvi na ustuk srpskoj nacionalnoj misli vraća hrvatstvu kao životvornoj nacionalnoj i državotvornoj ideji.

1869. god. on u dogovoru s nekolicinom istomišljenika skicira nacrt idejnog programa hrvatske politike, koji bi imao biti osnova političke djelatnosti i Narodne stranke u Dalmaciji. Taj program Pavlinović je nazvao »Hrvatska misal«, a podijelio ga je na dva dijela: kraći »Program«, u kojem izlaže načela, i dulji »Razbor«, u kojem ta načela brani i tumači. Kako taj program nije bio namijenjen javnosti, nije nikada bio objavljen. To je razlog što je sadržaj tog spisa sve do nedavno historiografiji ostao nepoznat. Na sreću, prije nekoliko godina je historik Stančić našao jedan primjerak tog spisa u Dubrovniku, pa je i Program i raspravu o njemu objavio u zagrebačkom Hist. zborniku (sv. XXIII—XXIV, XXV—XXVI).

Čitav program sažet je već na početku u tri točke: samostalnost Hrvatske, cjelokupnost Hrvatske, ustav hrvatski.

Najznačajnije u ovom Programu je Pavlinovićevo shvaćanje cjelokupnosti Hrvatske. Pod tim pojmom on ne podrazumijeva samo teritorijalnu cjelokupnost — teritorij koji je Hrvatska imala u doba svoje pune nezavisnosti u vrijeme kraljeva Krešimira i Zvonimira — nego i jedinstvenu cjelokupnost u narodu. Poticaj za taj zahtjev iz kojeg je proizašla i njegova formulacija »narododržavno hrvatstvo« dalo je tzv. srpsko pitanje, koje je tih godina bila centralno pitanje unutrašnje politike u Bansknoj Hrvatskoj, a sve je jače izbijalo na površinu i u Dalmaciji.

Uzimajući po uzoru na Zapadnu Evropu (Francuska, Njemačka, Italija, Španjolska) državu kao temelj u formiranju nacija, a što je bilo u skladu s hrvatskom svijesti o hrvatskom državnom pravu, u *Programu* se postavlja načelo da se svi građani Hrvatske u narododržavnom smislu moraju priznavati Hrvatima i voditi hrvatsku politiku. Treba naglasiti, da isticanjem tog načela Pavlinović nije poput Kvaternika ili Starčevića nijekao postojanje Srba u Hrvatskoj. Iako je i njemu potpuno jasno kako je došlo do toga da su se od nedavna pripadnici grkoistočne crkve u Hrvatskoj počeli nazivati Srbima, Pavlinović smatra da Hrvatima ne treba smetati što oni srpsko ime upotrebljavaju kao oznaku svoje narodnosti, vjere i jezika. »Ali« — primjećuje on u *Programu* — »jednaka prava nameću jednake i dužnosti... Kad svi uživamo jedne hrvatske slobode, jedno isto pravo hrvatske države, kad smo svi sinovi jedne hrvatske domovine, svi smo i dužni ponositi se državljanstvom hrvatskim; svi smo dužni pred svijetom se kazati rođena braća majke Hrvatske. Ako braća grkoistočna u Hrvatskoj neće da se zovu Hrvati po narodu, neka priznaju što svak živ zna, da su Hrvati po hrvatskoj zemlji i po hrvatskoj državi; mi dalje ne iziskujemo, nam je dovoljno da Srbi razume, da mi Hrvati nismo dužni stvarati srpstvo u Hrvatskoj.« (Historijski zbornik, XXV—XXVI, str. 309.)

Dok znanstvenoj javnosti nije bio poznat tekst Pavlinovićeve »Hrvatske misli« bilo je u historiografiji dosta nesporazuma oko njegova termina »narododržavno hrvatstvo«, koji je Pavlinović upotrebljavao u mnogim svojim spisima i govorima. Iz programatskog spisa *Hrvatska misal*, po-

sebno iz njezina drugog dijela, iz *Razbora*, jasno proizlazi što je on zapravo pod tim podrazumijevao. U narodnosnom, etničkom smislu Hrvati i Srbi u Hrvatskoj imaju svaki svoju narodnost, bez obzira na to na kakovim temeljima ova počiva, dočim u državopravnom pogledu, s obzirom na državljanstvo, što je temelj u stvaranju evropskih nacija, ili kako on kaže u narododržavnom smislu oni su jedna nacija. Treba imati na umu da su u vrijeme kada je Pavlinović pisao svoj *Program* Hrvati i Srbi imali svaki svoju zasebnu državu i izgrađivali su svaki svoju naciju. U takovim uvjetima, onda, kao uostalom i danas, narodnosne manjine koje žive izvan svoje matične države, u državnoj zajednici druge, makar i srodne nacije, mogli su uživati samo prava manjine. Oni mogu njegovati svoju narodnost, ali ne smiju voditi politiku države naroda kojem pripadaju, nego politiku države u kojoj žive, pogotovo ako su te dvije politike suprotstavljene. A u drugoj polovici XIX. st. vanjska politika kneževine Srbije, rukovođena idejama Ilije Garašanina (*Načertanije*) o Velikoj Srbiji u sastav koje bi trebao ući i velik dio hrvatskog državnog i etničkog područja, među ostalim i Dalmacija, i to upravo oslonom na srpsku manjinu u Hrvatskoj, bila je zaista suprotstavljena vitalnim interesima i pravima hrvatske države. Stoga i kaže Pavlinović u *Razboru*: »to jedino neka Srbi ne traže od nas, da im mi stvaramo veliku Srbiju kidajući Hrvatsku« (isto, str. 311.).

U vrijeme kada je u glavama i nekih istaknutih hrvatskih političara vladala zbrka s obzirom na hrvatsku i srpsku naciju i kada su neki držali da među njima postoji samo razlika u imenu i prema tome i upravljali svoju politiku na štetu Hrvatske, Pavlinoviću je bilo jasno da su to, usprkos zajedničkoj etničkoj osnovi, dvije zasebne nacije. To su — kaže on — »dvije povijesti, dvije domovine, dva vjerzakona, dvije kulture, dvije civilizacije, pa napokon i dvoja slova. Te razlike, uzprkos zajednici krvi i jezika nisu prividne... to (se) sve može nagoditi, međusobno popraviti, u višu zajednicu složiti, ali se ne da u jedinicu natjerati.« (Isto, str. 312.). Drugim riječima, on je već onda znao da je nemoguće integralno jugoslavenstvo, ali je u dalekoj budućnosti, kad se izgrade i učvrste hrvatska i srpska kao i druge južnoslavenske nacije i njihove nacionalne države, nazrijevao njihovu državnu zajednicu — Jugoslaviju. No ta Jugoslavija njegove vizije nije centralistička država poput Italije ili Francuske, nego »zajednica bratimskih naroda, savez država nerazdruživih družica« (str. 319), tj. konfederacija južnoslavenskih država, koja će im zajamčiti zajedničku nezavisnost od vanjskog neprijatelja.

U početku se neki građanski prvaci iz Narodne stranke nisu slagali s načelima iznesenim u Pavlinovićevu *Programu*, jer nisu dobro poznavali ni povijest ni političku situaciju na slavenskom jugu. A i bojali su se da će njegova hrvatska politika izazvati sukob između Hrvata i Srba u Dalmaciji. No razvoj događaja je pokazao da je Pavlinović samo prije njih sagledao situaciju i uvidio opasnost u koju srlja hrvatska Dalmacija ako na svoj stijeg za vremena ne istakne hrvatsku zastavu.

I u historiografiji je bilo dosta nesporazuma oko Pavlinovićeve ustrajnog nastojanja na afirmaciji hrvatstva u Dalmaciji kao narodne i političke ideje. Neki su mu spočitavali da je on naglašavanjem hrvatstva izazvao isticanje srpstva i tako poremetio dotadanju slogu pod zajedničkim slo-

vinskim, odnosno slavjanskim imenom. Novija istraživanja razvitka hrvatske i srpske nacionalne ideje u Dalmaciji pokazala su da je slijed događaja bio zapravo obrnut. Pavlinović nije nipošto odnos Hrvata i Srba postavio kao negaciju Srba. Danas je objektivna i kritička historijska znanost došla do zaključka da »težište njegova programa je na obrani hrvatstva, postavljanju prepreka velikosrpstvu, ograničavanju srpstva kao nacije u njegove prirodne okvire i uspostavljanju ravnopravnih odnosa između hrvatske i srpske državne ideje određivanjem njihovih temelja i granica.« (N. Stančić, *Program M. Pavlinovića*, H. zb. XXIII—XXIV, Zgb, 1970—71, str. 132).

V.

Ima još jedna konkretna politička aktivnost Mihovila Pavlinovića koja je od dijela jugoslavenske historiografije bila negativno ocijenjena. To je njegova angažiranost u vrijeme bosansko-hercegovačkog ustanka 1875—78. god. za oslobođenje ispod turske političke vlasti i od turskog feudalizma. U to vrijeme je većina hrvatskih političara podešavala svoje stajalište s obzirom na državno-pravni položaj Bosne nakon oslobođenja od turske vlasti prema razvoju vojne i političke situacije, oslanjajući se sad na Austriju, sad na Srbiju, koje su radile na tome da Bosnu i Hercegovinu zadobiju. Pavlinović je od početka ustanka imao o tome jasan i određen stav prema kojem je upravljao svoju veoma živu političku djelatnost. Uvjeren u hrvatsko državno pravo na Bosnu i njezin hrvatski narodni karakter, u što se uvjerio prigodom svojeg putovanja kroz središnju Bosnu 1874. god., on je smatrao da treba potpomoći oslobođenje Bosne od turske vlasti i pridružiti ju Hrvatima. Zato je obilazio odgovorne političare u Zagrebu i u Beču da ih pridobije za tu misao. Za postignuće tog cilja borio se svim dostupnim mu sredstvima: osobnim kontaktima, pregovaranjem s predstavnicima vlasti, moralnom i materijalnom pomoći ustanicima, političkom intervencijom u Bosni (adresa kralju Franji Josipu I) i pisanom riječi (*Pučki spisi, Hrvatski razgovori*). Učinio je sve što je bilo u njegovoj ograničenoj moći da potakne odgovorne političare i državnike u Monarhiji da porade oko rješenja istočnog pitanja što se tiče Bosne i Hercegovine u hrvatskom i austrijskom smislu. Dio povjesničara koji su se bavili ovim pitanjem prilazili su mu samo sa stajališta austrijskog i srpskog, i postavljali su alternativu: aneksija od strane Srbije ili Austrije. Pavlinović je, međutim, tom pitanju prišao sa stajališta ondašnje hrvatske politike, kao što je za hrvatskog političara i prirodno. Neumjestan je prigovor da je njegova politička djelatnost bila proaustrijska i da je on služio austrijskim interesima. On se je zapravo nastojao *poslužiti* austrijskim interesima da bi barem djelomično postigao cilj hrvatske politike s obzirom na Bosnu. Treba, naime, napomenuti da u ondašnjim okolnostima nije postojala uopće mogućnost da se Bosna i Hercegovina, oslobođene od turske vlasti, organiziraju kao samostalna politička jedinica u kojoj bi pripadnici svih triju konfesija živjeli u miru i ravnopravnosti. Onda su postojale samo tri mogućnosti rješenja bosanskog pitanja. Prvo, da ostane i nadalje pod turskom vlasti, neposredno ili kao samoupravna turska pokrajina, uz dominantan položaj bosanskih muslimana. No to je bilo protiv težnja kršćana koji su i podigli ustanak za oslobođenje. Drugo, da se pridruži Srbiji, čemu su se

protivili bosansko-hercegovački katolici i muslimani, bojeći se za slobodu svoje vjere i za svoj nacionalni integritet. Protivile su se tome i evropske sile bojeći se prevlasti Rusije na Balkanu. Treće, pridruženje Austro-ugarskoj bilo kroz prethodno priključenje Hrvatskoj, bilo kao samostalne upravno-političke jedinice, pri čemu bi bila zagarantirana ravnopravnost pripadnicima svih triju konfesija. Kako se to slagalo i s politikom velikih sila bilo je to za ono vrijeme najrealnije i najprihvatljivije rješenje za većinu.

Što Pavlinović kao ni drugi hrvatski političari nisu imali snage da nametnu hrvatsku varijantu rješenja bosanskog pitanja i što je ono riješeno prema načelu ravnoteže sila i ravnoteže u Monarhiji a ne po načelu hrvatskog državnog prava, nije Pavlinovićevo krivnja. Njegova historijska zasluga je u tome što se je svim snagama za takovo rješenje zalagao i što je bio jedan od rijetkih hrvatskih političara koji je uviđao da je u ondašnjim okolnostima i takovo, makar samo i »austrijsko« rješenje za Hrvatsku i za Bosnu, odnosno za bosanske katolike i muslimane bilo barem manje zlo.

VI.

Kad se govori o Pavlinoviću kao političaru ne može se mimoći i jedna značajna komponenta njegove političke djelatnosti unutar same Narodne stranke. To je njegova borba protiv ideja liberalizma i konkretno protiv nekih zakona koje su forsirale liberalne bečke vlade, a koji su bili usmjereni protiv ondašnjeg položaja i prava Katoličke crkve, kao što su zakoni o nadležnosti državnih sudova u bračnim sporovima, o nadležnosti države nad nastavom, o redovničkim zajednicama i dr.

Kako se u prvim redovima Narodne stranke od samog njezina osnutka uz brojno svećenstvo nalazio i lijep broj građanskih intelektualaca sklonih liberalističkim shvaćanjima, moralo je doći i do idejno-političkih sukoba u redovima prvaka Narodne stranke čim su se te ideje počele provoditi u život kroz državno zakonodavstvo. A ta je praksa započela potkraj 60-tih godina, čim je austrijska liberalna stranka dobila većinu u Carevinskom vijeću, a potom i vlast u Austriji, kojoj je pripadala i Dalmacija. Zbog toga i dolazi do jačih idejno-političkih sukoba u Narodnoj stranci po prvi put prilikom priprema izbora za pokrajinski sabor 1870. godine.

Dalmatinski pokrajinski sabor imao je vrlo ograničene kompetencije, no on je kao i drugi pokrajinski sabori u austrijskom dijelu Monarhije birao delegate za državno zakonodavno tijelo, Carevinsko vijeće u Beču. Zbog toga za birače nije bilo svejedno kakva će načela zastupati saborski delegati u Carevinskom vijeću, tim više što austrijski liberali nisu nikada imali sigurnu apsolutnu većinu i često je bilo u pitanju samo nekoliko glasova da neki zakonski prijedlog prođe ili bude odbačen. Posebno je postalo značajno osobno idejno-političko osvjedočenje zastupničkih kandidata kada se od 1873. god. prešlo na neposredne izbore za zastupnike Carevinskog vijeća. Zato su birači, potaknuti svakako od Pavlinovića, počeli zahtijevati od kandidata da se o svojem zastupničkom radu unaprijed izjasne, dapače i pismeno obavežu.

Idejno-vjerozakonska pitanja raspravljala su se tada i na stranicama stranačkog glasila *Il Nazionale* i *Narodnog lista*. Često se dešavalo da je neki talijanski članak u *Nazionale-u* iz pera Nodila, Klaića ili nekog drugog liberalca bio idejno savim suprotan stajalištu nekog hrvatskog članka u istom broju *Narodnog lista*. To je bilo vrijeme i financijskih kriza lista i nestabilnosti u uredništvu, pa Pavlinović napušta svoju župu u Podgori i odlazi u skromnu mirovinu, te seli u Zadar da se može sav posvetiti političkim poslovima u tom dvostruko teškom razdoblju za idejno-politički pravac djelovanja Narodne stranke (liberalizam i srpska nacionalna propaganda). Uz obilatu pomoć Strossmayera on izvlači list i tiskaru iz financijske krize, nalazi stalnog urednika *Narodnog lista* u osobi mladog don Jure Biankinija, kojeg je za svojeg dvogodišnjeg boravka u Zadru uveo u posao i dao stalno politički pravac listu. To razdoblje, 1871—1873. god. što ga je Pavlinović proveo u Zadru u uredništvu lista ujedno je i vrijeme najjačih idejno-političkih sukoba u stranci. Dolazilo je ne samo do žučljivih rasprava nego i do napuštanja Kluba stranke, do otkazivanja *Narodnog lista*, pa čak i do privremenog raskola u stranci, kada se oko tzv. bečke petorice okupila grupa disidenata, koji su po novom glasilu *Zemljak* prozvani zemljakovići.

Što je stvar dotjerala dotle da je došlo do raskola u stranci, neki su krivili Pavlinovića, njegov navodni klerikalizam i nametanje čitavoj stranci preko *Narodnog lista*. U tom smislu objavio je liberalac Vicko Milić kao »dopisnik s Krka« u *Obzoru* niz dopisa u kojima polemizira s Pavlinovićem i na nj baca glavnu krivnju za tadašnje stanje u stranci. Pavlinovićevi odgovori Miliću objavljeni kao pisma uredniku *Obzora* daju nam uz ostalo i uvid u njegov navodni klerikalizam i njegove poglede na liberalizam u Dalmaciji.

Pavlinović se slaže s Milićem da svaki zastupnik ima pravo da slijedi svoje uvjerenje s ozbirom na vjerozakonske probleme, ali samo dotle dok to njegovo uvjerenje ostaje stvar njegove savjesti, u što nitko nikada ni dotada nije dirao. Na Milićev prigovor što se pod njegovim utjecajem od zastupnika traži da unaprijed izjave i da se pismeno obavežu s obzirom na zakone protivne kršćanskom shvaćanju, jer Narodna stranka nije nikakova religiozna stranka, Pavlinović odgovara: »... mi nismo religiozna stranka, ali mi smo narodni zastupnici, i kao zastupnici raspravljamo u saboru pitanja koja utiču na vanjske odnošaje vjerozakonske; otle potreba da se o naših nazorih o tih vanjskih odnošajih sporazumno među sobom i među našimi birači... Inače ustavnost bi postala krupna laž.« (M. Pavlinović, *Različiti spisi*, Zadar, 1875, str. 633.) I dalje: »Treba s tim mnenjem pred narod izaći, ukoliko to utiče na saborski rad. Inače mi ostavljamo narod i postajemo zastupnici sami za se. Inače nosimo slobodu i ustavnost na ustima a u srcu despociju, i to despociju najnepodnosniju.« (Isto, str. 641.) Upozorava da narodni neprijatelji i te kako nastoje iskoristiti u svoje svrhe uprav vjersko osvjedochenje naroda, jer dobro znaju da je sva Dalmacija, bilo zapadnog bilo istočnog obreda, »klerikalna«, ako se već pod tim hoće reći vjerujuća. Zbog toga, završava on, »narodu je pogledati, a vjernim narodnim zastupnikom, opet velju, dogovarati se je i slijediti u javnom životu potrebe, težnje i volju svoga naroda, a ne svoje mušice i Garibaldove ili Gambettine nazdravice.« (Isto, str. 661.)

Makar mi danas poslije jednog stoljeća drugačije gledamo na ondašnja goruća pitanja i institucije koje je Pavlinović branio kao narodno-kršćanske, ipak ako demokraciju shvaćamo kao stvarnu vladavinu naroda, a ne jedne skupine, mora se priznati da je Pavlinovićevo stajalište u pitanju odnosa birač-zastupnik bilo zaista demokratsko. Ima u tom njegovu stajalištu nešto od načela delegatskog sustava, u kojem je delegat samo zastupnik interesa i stajališta svoje delegatske baze.

VII.

Ovaj fragmentaran prikaz političkog lika Mihovila Pavlinovića završit ćemo osvrtom na njegov položaj u narodnom preporodnom pokretu i Hrvatskoj narodnoj stranci.

Starija historiografija je bez dvoumljenja Mihovila Pavlinovića smatrala prvakom i vođom i narodnog preporoda i Narodne stranke, dočim je u novije vrijeme to mišljenje podvgnuto kritici. Relativno obilje objavljenog izvornog materijala, posebno korespondencije, kako Pavlinovića tako i drugih narodnih prvaka, što je sve učinjeno tijekom posljednjih dvaju desetljeća, daje nam mogućnost da i pitanje Pavlinovićeve položaja u stranci i hrvatskom narodnom preporodu stavimo na pravo mjesto.

Aneksionistička, ili kako se poslije nazivala Hrvatska narodna stranka nije imala organizaciju kakovu poznajemo u stranačkom životu XX. st. Ona je bila više pokret nego stranka. Jedini kohezioni elementi bili su joj stranačko glasilo i saborski klub. Prema tome vođe u smislu predsjednika ona nije nikada ni imala. Govoreći suvremenim političkim rječnikom, moglo bi se kazati da je Miho Klaić, koji je stalno boravio u Zadru i bio suvlasnik lista i tiskare, te bio stalno u upraviteljstvu lista, stalno član zemaljskog odbora — što je bilo od posebnog značenja otkad je Narodna stranka imala većinu u saboru — bio najutjecajnija osoba u saborskom klubu stranke i po tim svojim funkcijama u neku ruku organizacioni sekretar stranke. No duhovni i idejni vođa, moralni autoritet i ideolog bio je i ostao za svojeg života Mihovio Pavlinović. Bio je to na poseban način po svojem neospornom utjecaju na političko-idejni pravac *Narodnog lista*. U svim kriznim situacijama koje su prijetile jedinstvu stranke dolazio je redovito do izražaja njegov veliki moralni autoritet, koji su svi respektirali.

Po jednoj svojoj osobnoj značajci on se izdvaja i ističe između svih svojih stranačkih drugova i suboraca. Mnogi su radili na »narodnoj njivi«, neki su se posvetili političkom radu kao glavnoj svojoj životnoj preokupaciji (Klaić), no Pavlinović je možda jedini, koji je zvanje hrvatskog preporoditelja i političara od najranije mladosti shvaćao i vršio kao svoju životnu misiju. Po toj značajci ga možemo smatrati ne samo ideologom nego i apostolom hrvatske misli u Dalmaciji. Posvetivši čitav život radu na buđenju i afirmaciji hrvatstva, posebno u svojem užem zavičaju, u Dalmaciji, on ni na samrtnoj postelji ne zaboravlja na svoj hrvatski narod. Nekoliko dana prije smrti daje da se u njegovu oporuku unesu i ove riječi: »Želim svom hrvatskom narodu i cilom slovinstvu pravu slobodu u pravoj viri i u narodnoj samostalnosti.«

Srvan od bolesti pluća, Pavlinović umire 18. svibnja 1887. u dobi od 56 godina i biva pokopan u rodnoj Podgori na mjesnom groblju sv. Tekle. Njegov sprovod bio je manifestacija jedinstva Hrvatske narodne stranke i ganutljivo priznanje ljubavi i zahvalnosti mrtvom prvoborcu i vodi.

Ako se izuzme skromna komemoracija koju je povodom 90-te obljetnice njegove smrti priredila njegova rodna župa, šira hrvatska kulturna i politička javnost prešla je mučke preko tog spomendatuma. Treba se nadati da će 150-obljetnica njegova rođenja 1981. god. biti prigoda da se najšira hrvatska javnost doličnije sjeti ovog svojeg zaslužnog sina, čija je neosporna historijska zasluga što je prepriječio dekroatizaciju Dalmacije i potaknuo njezin puni hrvatski narodni preporod.

SUZE NAD GROBOM MIJE PAVLINOVIĆA

Rikard Katalinić Jeretov

Leti gavran tmurnim zrakom,
a iz zemlje Dalmacije,
Rodu glasa kobnim grakom,
da junaka više nije.

Pavlinović sanak snije
u grobištu, a pod rakom ...
Nema, nema više Mije!
Javlja grakćuć gavran svakom.

Kamo hrliš, ptico, stani!
Zarno Mije više nema ...
Umro l' borac bogodani?

Moju suzu, ptiću vrani,
nosi, gdjeno Mijo drijema,
na grobak je spusti rani!